

ТРАНСПОЗИЦІЯ ІМЕННИКІВ У ПРЕДИКАТИВНІ-ПРИСЛІВНИКИ ІЗ СЕМОЮ ПОЗИТИВНОЇ ОЦІНКИ

NOUNS' TRANSPOSITION INTO PREDICATIVE ADVERBS WITH POSITIVE SEME'S EVALUATION

Кісь Є.Б.,

*orcid.org/0009-0007-0602-5937**аспірантка кафедри української мови імені професора Івана Ковалика
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті опрацьовано транспозиційний потенціал іменників із семою позитивної оцінки, які виявляють здатність переходити в предикативні прислівники, у результаті чого в сучасній українській літературній мові виникають функціональні омоніми, які демонструють розвиток мови, її оновлення та пов'язані із законом мовної економії. Наведені контексти вихідних та похідних слів виокремлені на базі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК). Виявлені функціональні омоніми іменник / предикативний прислівник розглянуто в межах явища адвербіалізації, їх зараховано до різних типів функціональних омонімів: синкретично-диференційованих, синкретично-недиференційованих та синкретично-потенційних; з'ясовано, у чому полягають основні відмінності між цими типами омонімів.

Простежено синкретизм аналізованих функціональних омонімних пар іменник / предикативний прислівник, що ускладнює визначення частиномовного статусу слова в тому чи тому контексті, зумовлює пошук додаткових прийомів під час встановлення частини мови та застосування цих прийомів на практиці. У наведених омонімах виокремлюємо сему позитивної оцінки, яка притаманна як і абстрактним іменникам, так і похідним відіменниковим прислівникам. Закцентовано увагу на тому, що в предикативні прислівники переходять іменникові словоформи називного та знахідного відмінка, які відірвалися від парадигми відмінювання і стали незмінними. Крім того, встановлено, що першочерговим етапом транспозиційних процесів є зміна синтаксичної функції, яка вже, у свою чергу, веде до морфологічних та семантичних модифікацій. Відтак у статті продемонстровано, що відіменникові предикативні прислівники виступають у функції головного члена односкладного безособового речення, що формально співвідносний із присудком.

У процесі дослідження доведено, що в сучасній українській літературній мові адвербіалізація іменників в означальні, обставинні та предикативні прислівники має свої специфічні відмінності, адже це зумовлено неоднорідністю лексико-граматичного класу прислівника. Крім того, розуміємо, що виникає питання, чи доцільно об'єднувати транспозицію іменника в предикативні прислівники під терміном адвербіалізація, чи варто поповнити терміносистему новим терміном.

Ключові слова: іменник, прислівник, транспозиція, адвербіалізація, функціональні омоніми, омонімія, ГРАК.

The article considers transpositional nouns' potential with a seme of a positive evaluation that shows ability to change into predicative adverbs resulting in the appearance of functional homonyms in Ukrainian literary language, its development, update and are related to the law of linguistic efficiency. Provided contexts of original and derived words are allocated on a base of the General regionally annotated corpus of the Ukrainian language. Functional homonymous pairs of noun/predicative adverbs were identified and examined within the adverbialization phenomenon, they were included to different functional homonyms types: syncretic-differentiated and syncretic-potential; the main differences were found among those types of homonyms.

The syncretism of the analyzed functional homonymous pairs (noun / predicative adverb) was traced, making it difficult to define the part-language status of a word in different contexts and determining the search of additional techniques when establishing a part of speech and applying these techniques in practice. Among the given homonymous pairs examples, we distinguish seme of positive evaluation, which is inherent as to abstract nouns as to derived nominative adverbs. Emphasis is placed on the predicative adverbs that transform the nominative and accusative noun forms, which broke away from the declension paradigm and became unchanged. Besides, it is determined that the first stage of transpositional processes is a change of syntactic functions that leads to morphological and semantic modification. Therefore, the article demonstrates that nominal predicative adverbs act as the main part of simple impersonal sentences, that is technically related to predicate.

It was proved during the research that adverbialization of nouns into indicative, circumstantial and predicative adverbs has its own particular variations in modern ukrainian literature which is caused by its heterogeneity of the lexical-grammatical class of the adverb. Additionally, there is a question whether it is appropriate to integrate transposition of noun into predicative adverbs under the term of adverbialization or shall we replenish the terminological system with a new definition.

Key words: noun, adverb, transposition, adverbialisation, functional homonyms, homonymy, GRAC.

Постановка проблеми. Оскільки лексико-граматичний клас прислівника сформований на базі різних частин мови, то одиниці, що входять до

його складу, неоднорідні. Учені виокремлюють обставинні, означальні та предикативні прислівники. Щодо частиномовного статусу останніх спо-

стерігаємо найбільш жваві дискусії в мовознавчій науці. Крім з'ясування частиномовної належності предикативних прислівників, виникає питання встановлення тих слів, які виявляють здатність переходити в предикативи, у результаті чого утворюються функціональні омоніми в сучасній українській літературній мові. У дослідженні вбачаємо необхідність проаналізувати зміни у функціональних омопарах іменник / предикативний прислівник з погляду частиномовних критеріїв (семантичного, морфологічного, синтаксичного). Для ілюстративного матеріалу використовуємо контексти, зафіксовані в ГРАКу [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванню частиномовного статусу предикативних прислівників присвячено окремі розвідки, наприклад, у працях С. Бевзенка [1, с. 183–187], Н. Кавери [8, с. 200–206], Н. Березовської-Савчук [2, с. 22–30] та ін. М. Жовтобрюх і Б. Кулик трактують такі одиниці як невідміювану частину мови, називають її категорією стану [6, с. 335]. В. Горпинич теж виокремлює такі слова в окрему частину мови та означає її як станівник [5, с. 237]. За дослідником, станівник – це «клас невідміюваних слів з категоріальним значенням не процесуального стану у функції головного члена (присудка) односкладних (безособових) речень» [5, с. 237].

Більшість дослідників розглядає слова категорії стану в межах лексико-граматичного класу прислівника та визначає їх як предикативні прислівники [12, с. 440], безособово-предикативні прислівники [13, с. 290]. Таких поглядів дотримуємося й у нашому дослідженні.

Слова категорії стану поповнюються за рахунок переходу інших частин мови, так виникає явище омонімії граматичних форм [6, с. 337]. Такі одиниці формуються на базі іменника, відприкметникових прислівників, віддієслівних прислівників, модальних слів [5, с. 239]. Перехід інших частин мови в предикативні прислівники охоплює явище адвербіалізації, хоча при цьому розуміємо, що така транспозиція буде мати свої специфічні відмінності від транспозиції в обставинні та означальні прислівники.

Постановка завдання. Мета – проаналізувати функціональні омопари іменник / предикативний прислівник, у яких виокремлено семи позитивної оцінки. Мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) виявити функціональні омопари іменник / предикативний прислівник; 2) поділити виявлені одиниці на синкретично-диференційовані, синкретично-недиференційовані та синкретично-потенційні функціональні омоніми;

3) визначити семантичні, морфологічні та синтаксичні зміни у функціональних омопарах.

Виклад основного матеріалу.

Адвербіалізація – це «перехід інших частин мови у прислівники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категорійного значення прислівника» [7, с. 17].

Адвербіалізовані іменники, що перейшли в предикативні прислівники, втратили зв'язок з відмінковою парадигмою, вони виконують функцію головного члена безособового речення, що співвідносний з присудком, і ніколи не поєднуються з іменниками у формі називного відмінка (підметами). Предикативи можуть мати при собі залежні додатки, тоді такі контексти вважають розгорнутими, а якщо така здатність не зреалізована, то це згорнуті контексти [12, с. 440–442].

За Н. Каверою, предикати, виражені невідміювано-іменними словами поділено на такі, що виражають внутрішній стан істоти (емоції, зумовлені ставленням суб'єкта до когось або чогось; внутрішні вольові імпульси, бажання чи небажання діяти), що вказують на її зовнішній стан (морально-етичну оцінку вчинків; оцінку несприятливої ситуації; потребу діяти, зумовлену часом) [9, с. 7–8].

Слова категорії стану, які співвідносні з іменниками, можуть мати прислівникові відповідники на *-о-*, що паралельно існують в мові. Наприклад, прислівнику *страшенно* відповідають предикати *страх, смерть* [10, с. 199]. Також можливі такі варіанти: *жалко – жаль, соромно – сором, досадно – досада, кривдно – кривда, грішно – гріх* [12, с. 440–441].

У результаті транспозиції іменників у предикативні прислівники виникають функціональні омоніми – «однакові за звучанням етимологічно споріднені слова чи окремі форми слів, що належать до різних частин мови» [4, с. 9]. Функціональні омоніми поділяють на синкретично-диференційовані, синкретично-недиференційовані та синкретично-потенційні [4, с. 10–11].

Під синкретично-диференційованими функціональними омонімами розуміємо етимологічно споріднені слова, частиномовний статус яких закріплено в окремих словникових статтях різних лексикографічних праць. Виявлено лише одну **синкретично-диференційовану функціональну омопару іменник / предикативний прислівник із семою позитивної оцінки:**

Гаразд¹ (ч. р., одн., наз., знах.) – іменник, предметність. Діал. Щастя, благополуччя [4, с. 125]. *Вона була тою, котра управляла цілим господар-*

ством і на котрої плечах спочивав **гаразд** цілої родини (О. Кобилянська «Людина»).

Гаразд² – прислівник, ознаковість (як?). Незмінюваний. Означальний. 1. Належним чином, як слід [4, с. 125]. *Не гаразд учинив пан гетьман* (О. Соколовський «Богун»). 2. Предикативний. Добре [4, с. 125]. *Мерщій тоді назад! Ой, Боже! Гаразд, що ще ніхто не побачив її!* (Б. Грінченко «Під тихими вербами»).

Іменникова словоформа *гаразд* виявляє здатність переходити в розряд означальний та предикативних прислівників, у результаті чого розвивається багатозначність відіменникового прислівника.

Синкретично-недиференційовані функціональні омоніми – етимологічно споріднені слова, розташовані в межах однієї словникової статті, у якій поруч з похідних словом подано ремарку, що воно вживається у значенні іншої частини мови. Зафіксовано такі **синкретично-недиференційовані функціональні омоніми іменник / предикативний прислівник із семою позитивної оцінки:**

Благо¹ (с. р., одн., наз., знах.) – іменник, предметність. Добро, щастя [4, с. 49]. *Тим більше, благо і лихо – рідні сестри, вони нероздільні, як світло і пільма* (О. Ємченко «Троянда холоду»).

Благо² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Заст. Добре [4, с. 49]. *Благо, повалених дерев у лісі від зими неміряно...* (Любка Дереш «Трохи пільми»).

Благодать¹ (ж. р., одн., наз., знах.) – іменник, предметність. Спокій, щастя [11, Т. 1, с. 192]. *Яксь оманлива весняна благодать розлилася по широким кийських вулицях...* (М. Бутченко «Місто надій»).

Благодать² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Дуже гарно, спокійно [11, Т. 1, с. 192]. *Ах, яка ж то і худобі благодать – під солом'яною стріхою,...* (А. Кондратюк «Поза межами суєти»).

Диво¹ (с. р., одн., наз., знах.) – іменник, предметність. Те, що викликає подив, здивування [4, с. 156]. *Дослідження фізиків показують, що це диво не могло бути ні кометою, ні метеоритом* (М. Руденко «Чарівний бумеранг»).

Диво² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Дивно, чудно [4, с. 156]. *Та й не диво – молоді, зелені, хіба вони знаються на цьому* (М. Сиротюк «Забіліли сніги»).

Охога¹ (ж. р., одн., наз.) – іменник, предметність. Бажання, прагнення або схильність до

чого-небудь [4, с. 354]. *Від того холоду в'янула охога до жартів* (Б. Лепкий «Полтава»).

Охога² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Є бажання, хочеться [4, с. 354]. *А кому охога ніч у лісі сидіти?* (О. Ірванець «Маленька нічна пригода чи то, пак, гонитва»).

Привілля¹ (с. р., одн., наз., знах.) – іменник, предметність. Перен. Повна воля, відсутність будь-яких обмежень, вільне життя [4, с. 401–402]. *Почувся перший поцілунок: прощай парубоче привілля, пора поетові приймакувати!* (П. Столярчук «Рідна Мова»).

Привілля² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Свобода, воля кому-, чому-небудь [4, с. 402]. *Худобині тут привілля* (Б. Харчук «Волинь»).

Хвала¹ (ж. р., одн., наз.) – іменник, предметність. Похвала, уславлення [4, с. 545]. *І за те тобі буде вічна хвала, вічна шана* (М. Олійник «У затінку пальм»).

Хвала² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Уживається на означення стану звеличення, прославлення когочого-небудь [4, с. 545–546]. *Ще й ще раз хвала долі, яка дала так недорого відкупити життя!* (О. Лук'яненко «Сад на піску»).

Чудо¹ (с. р., одн., наз., знах.) – іменник, предметність. Перен. Те, що гідне великого подиву, здивування, незвичайне, дивовижне [4, с. 579]. *Вона чекала чуда і чудо сталося* (У. Самчук «Куди тече та річка»).

Чудо² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Дивно, чудно [4, с. 580]. *Хіба не чудо, що на світі є двоє однаково сильних людей?* (Галина Пагутяк «Господар»).

Щастя¹ (с. р., одн., наз., род., знах.) – іменник, предметність. Стан цілковитого задоволення життям, відчуттям глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь [4, с. 590]. *Адже я не знав досі, що таке щастя* (С. Пилипенко «Любовні пригоди»).

Щастя² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Щастить, таланить [4, с. 591]. *Щастя, що тут ніхто не чує, що ти мелеши!* (В. Сокіл «Поминки»).

Усього опрацьовано 8 синкретично-недиференційованих функціональних омонімів іменник / предикативний прислівник із семою позитивною оцінки. Спостерігаємо контексти, у яких при предикативному прислівнику розташована заперечна частка *не*, яка вносить відтінок заперечення в значення таких похідних слів. Крім того, аналізуючи синтаксичну позицію предикативного прислівника, можна виявити, що він завжди стоїть перед іменником, який є предметом дії.

кативів, зазначимо, що вони виявляють властивість функціонувати в головній частині складнопідрядного речення.

Синкретично-потенційні функціональні омоніми – етимологічно споріднені слова, різний частиномовний статус яких не закріплено в словниках, його демонструють лише численні усні та писемні контексти. Виявлено такі **синкретично-потенційні функціональні омоніми іменник / предикативний прислівник із семою позитивної оцінки:**

Воля¹ (ж. р., одн., наз.) – іменник, предметність. Свобода, незалежність [4, с. 108]. *Воля ніколи не прийде до тебе сама, мов наречена до шлюбу, за неї треба класти голови* (Р. Іванчук «Бо війна – війною...»).

Воля² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Свобода кому-, чому-небудь [4, с. 108]. *Рябченкові з товариством була тепер воля* (Б. Грінченко «Під тихими вербами»).

Радість¹ (ж. р., одн., наз., знах.) – іменник, предметність. Почуття задоволення, втіха, приємність [4, с. 420]. *Однак скоро минула її радість* (Н. Кобринська «Воєнні новели (збірка)»).

Радість² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Відрадно кому-, чому-небудь [4, с. 420]. *Лікую своїх селян – і їм добре, і мені радість* (А. Соломко «Корсетна майстерня пані Марії»).

Свобода¹ (ж. р., одн., наз.) – іменник, предметність. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень; воля [4, с. 448]. *Без боротьби, без крові свобода не приходить...* (О. Корнійчук «Пам'ять серця»).

Свобода² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Воля кому-, чому-небудь [4, с. 449]. *Тепер йому свобода по всіх параграфах, тепер – що душа забажає* (В. Дрозд «Кролик»).

Сила¹ (ж. р., одн., наз.) – іменник, предметність. Могутність, влада, авторитет [4, с. 454–455].

Та хіба є така сила, що змусила б його замовкнути? (М. Сиротюк «Забіліли сніги»).

Сила² – прислівник, ознаковість. Незмінюваний. Предикативний. Присл. Можна [4, с. 456].

Іван лежав на мокрому цементі – сидіти було не сила (Р. Іванчук «Край битого шляху»). Опрацьовано 4 синкретично-потенційні функціональні омоніми іменник / предикативний прислівник із семою позитивної оцінки, яка першочергово закладена в значеннях абстрактних іменників. У більшості контекстів предикатив керує залежними іменниковими та займенниковими словоформами у формі давального відмінка, що виконують синтаксичну функцію додатка, таку його властивість вважаємо типовою.

Висновки. Усього виявлено 13 омонімів іменник / предикативний прислівник, які зараховано до синкретично-диференційованих функціональних омонімів (1), синкретично-недиференційованих (8) та синкретично-потенційних (4). Зазначають транспозиції абстрактні іменники із семою позитивної оцінки у формі називного та знахідного відмінків, у цьому полягає їх основна відмінність від обставинних та означальних прислівників, у які здебільшого переходять іменники у формі орудного відмінка. При похідних прислівниках може бути розташована заперечна частка не, яка вносить відтінок заперечення в значення аналізованих слів. Предикативні прислівники виконують синтаксичну функцію головного члена простого односкладного безособового речення, а також утворюють предикативний центр головної частини в складнопідрядному реченні. Предикативи мають здатність керувати залежними додатками, вираженими іменниковими чи займенниковими словоформами в давальному відмінку. Зауважимо, що процес переходу іменників у предикативні прислівники – це лише незначна частина виявів транспозиції, що зароджуються в мовленні, щоб згодом стати надбанням мовної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевзенко С. П. До питання про «категорію стану» як окрему частину мови в українській мові. *Наукові записки Ужгородського університету*. 1959. Т. XXXVII. Філологія. С. 183–187.
2. Березовська-Савчук Н. А. Особливості реалізації значення стану на рівні предикативних одиниць. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2014. № 11. С. 22–30.
3. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2024. URL: <http://uacorpus.org>
4. Глібчук Н. М., Добосевич У. Б. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Априорі, 2016. 638 с.
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 311 с.

6. Жовтобрюх М. А. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови : підручник. 3-тє вид. Київ : Рад. шк., 1965. 422 с.
7. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Т.1. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
8. Кавера, Н. В. (2013). Частиномовний статус невідмінюваних слів у сучасному мовознавстві. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. № 9(1), С. 200–206.
9. Кавера Н.В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 24 с.
10. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови : 2-е вид. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. 303 с.
11. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
12. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / ред. Білодід І.К. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.
13. Сучасна українська літературна мова : підруч. для студентів вузів, які вивч. дисципліну «Сучас. укр. літ. мова» / ред. Плющ М. Я. Київ : Вища шк., 1994. 431 с.